

Probudit dědictví krve

Nacistické germanizační projekty na Ukrajině

SERHIJ STELNYKOVYČ – VOLODYMYR HINDA

Němečtí nacisté se během druhé světové války dopustili mnoha strašlivých činů. Vedle vyhlazování Židů a Romů, které si lidstvo dobře pamatuje, docházelo i k méně známým zločinům, jež však zničily statisíce rodin a dětských osudů. Na Ukrajině se jednalo zejména o germanizační projekty, které ovlivnily život desítek tisíc dětí, neboť odpovídaly základním kritériím „nordické rasy“.

Na okupovaném ukrajinském území byli germanizaci podrobováni především etničtí Němci, Volksdeutsche, což byli potomci německých kolonistů, kteří se zde začali usazovat od konce 18. do začátku 19. století. Jejich germanizace se na Ukrajině odehrávala především v nově vytvořeném monoetnickém prostředí – v koloniích (distriktech) Hegewald a Försterstadt v rámci Generálního distriktu Žytomyr Říšského komisiátu Ukrajina. Byly jí ale podrobeny i děti Volksdeutsche v dalších částech Ukrajiny s kompaktním německým osídlením.

Příslušník SS a povoláním etnograf Karl Stumpp (1896–1982), který od počátku nacistické okupace stál v čele speciálního, po něm pojmenovaného Sonderkommanda, prováděl na Ukrajině demografický průzkum. Jeho závěry se do značné míry staly teoretickým východiskem

pro realizaci nacistických kolonizačních projektů už na začátku války se Sovětským svazem. Na adresu Volksdeutsche, kteří žili v Berdyčevu

mimo svou národnostní skupinu, se vyjádřil: „Povinně musejí být umístěni do německého prostředí, nebo se jako Němci ztratí.“¹ Berdyčevští Volksdeutsche totiž mluvili převážně ukrajinsky a žili v podmínkách extrémní chudoby, v mnoha případech byli už zcela ukrajinizováni nebo rusifikováni.

Hlavním ideologem nacistické kolonizace okupovaných území Východu, zejména Ukrajiny, se stal říšský vůdce SS Heinrich Himmler. Ten jednou prohlásil: „*Naším úkolem není germanizovat Východ ve starém smyslu toho slova, tedy vštípit obyvatelstvu německý jazyk a německý řád, ale dosáhnout toho, aby na Východě žili pouze lidé skutečně německé krve.*“² Pro Himmlera byl v období od konce roku 1941 do poloviny roku 1942 nedaleko Žytomyru vybudován hlavní stan Hegewald. V hranicích Generálního distriktu Žytomyr byl také umístěn Hitlerův hlavní stan Werwolf (poblíž města Vinnyčja) a hlavní stan Steinbruch Hermannův Göringa (severně od Vinnyčje).

Základem nacistických projektů na Ukrajině byly výzkumy německého etnografa a příslušníka SS Karla Stumppa. Po válce za své služby nacistickému režimu nebyl nijak potrestán. (foto: Wikimedia Commons)

1 Ústřední státní archiv nejvyšších orgánů vlády Ukrajiny (Central'nyj deržavnyj archiv vyščych orhaniv vlady ta upravlinnja Ukrajiny), f. KMF-8, op. 2, věc 155, arch 53.

2 Tamtéž, f. 4620, op. 3, věc 236, arch 65.

Heinrich Himmler se svojí dcerou Gudrun v roce 1938. Na Ukrajině bylo na základě jeho kolonizačních projektů přemístěno až sto tisíc dětí. (foto: ČTK / AP)

Heinrich Himmler, posedlý německými kolonizačními projekty, již na podzim 1942 inicioval vytvoření stejnojmenné kolonie (distriktu) poblíž svého hlavního stanu. Celkově bylo do kolonie Hegewald zahrnuto třicet jedna osad (bývalých ukrajinských vesnic) na území o rozloze více než pět set čtveřech kilometrů. Jenom v důsledku první přesídlovací akce bylo od 10. října do 5. listopadu 1942 do kolonie přemístěno 6 362 Volksdeutsche, mezi nimi 2 412 dětí.³ Na jaře 1943 se počet obyvatel Hegewaldu rozrostl na více než deset tisíc osob. Zároveň od podzimu 1942 začala v regionu podél linie Čerňachiv-Korosten vznikat druhá německá kolonie (distrikt) Försterstadt. Do ní bylo zahrnuto třicet osad, k jejímu oficiálnímu vyhlášení došlo v září 1943.⁴

Z tohoto důvodu nacisté nepotřebovali „rasově plnohodnotné“ děti kvůli jejich následné germanizaci unášet z Ukrajiny do Německa. Jejich poněmčování probíhalo především v koloniích nebo na jiných místech kompaktního osídlení etnickými Němci, kteří sem byli přemísťováni prakticky z celého území Ukrajiny a někdy i ze zahraničí.

NĚMECKÉ ŠKOLSTVÍ NA UKRAJINĚ

Germanizace mladé generace probíhala především prostřednictvím vzdělávání a výchovy, kterým věnovaly okupační úřady zvláštní pozornost. K zabezpečení podmínek pro výchovu

mladých Volksdeutsche v německém duchu přijala okupační správa nařízení „O povinné školní docházce německých dětí žijících v obsazených východních oblastech do národních škol“. V souladu s jeho požadavky se na děti německého původu vztahovala povinná školní docházka, jejíž délka byla stanovena na osm let.

Na území okupované Ukrajiny fungovaly německé školy především v generálních distriktech Dnipropetrovsk, Mykolajiv, Žytomyr a na Krymu. Archivní zdroje dokládají také existenci určitého počtu německých národních škol v řadě dalších oblastí okupované Ukrajiny. Jejich hlavním úkolem bylo vychovávat mládež tak, aby se v ní „co nejdříve probudilo staré dědictví krve“. Tím byl míněn pocit sounáležitosti s německým národem, který byl za období bolševického režimu značně otupen.

V některých regionech byla školní výuka dětí Volksdeutsche posilována

ideologickou a vojenskou přípravou v táborech nacistické strany. V nich byly děti z ideologických důvodů nuceny poslouchat po dlouhou dobu speciální rozhlasové vysílání pojednávající o zločinech sovětské moci proti etnickým Němcům v Sovětském svazu. Učiteli v táborech byli poddůstojníci Wehrmachtu a vedoucí Hitlerjugend, kteří měli zkušenosti z fronty. Působit začala Hitlerjugend, především v Říšském komisariátu Ukrajina, v roce 1942 s cílem seznámit mladou generaci místních Němců s nacistickou ideologií.⁵

Nezapomínalo se ani na speciální vzdělávání mládeže. Od podzimu 1942 pro ni začaly vznikat odborné školy. Vzhledem k tomu, že němečtí kolonisté měli zaslouženou pověst jako zkušení zemědělci, lze říct, že okupanti plánovali využít je především jako oporu při rozvoji zemědělství na Ukrajině. Podle názoru říšských úředníků k tomu bylo zapotřebí pouze

3 Státní archiv Žytomyrské oblasti (Deržavnyj archiv Žytomyrs'koj oblasti), f. R-1151, op. 1, věc 120, arch 59.

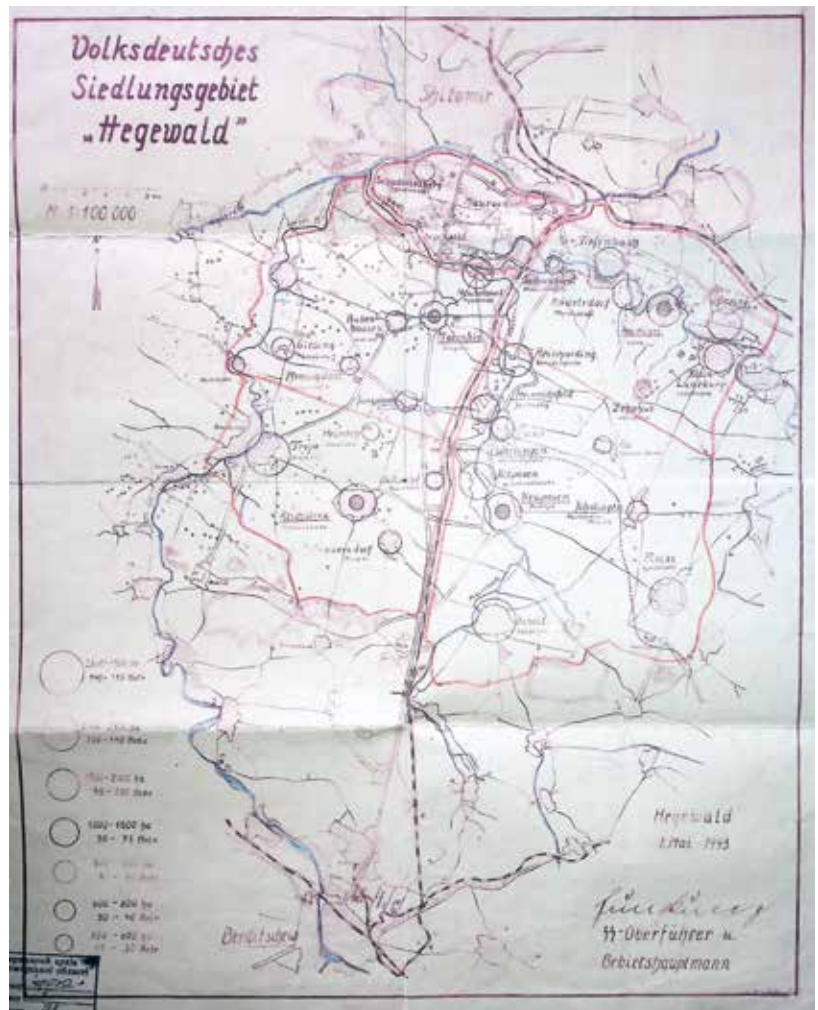
4 Tamtéž, věc 42, arch 113.

5 Ústřední státní archiv veřejných sdružení Ukrajiny (Central'nyj deržavnyj archiv hromads'kych ob'jednan' Ukrajiny), f. 1, op. 23, věc 534, arch 32.

jedno: v dospělé generaci oživit a mladé generaci vštípit „odvěkou touhu pracovat a německou kulturu zemědělství“. Studium na německých odborných zemědělských školách probíhalo dva roky. Do příslušných vzdělávacích zařízení byli přijímáni zdraví a tělesně zdatní, politicky zralí mladí muži německého původu, nejlépe rolníci. Jednou z hlavních podmínek přijetí bylo osvědčení o „čistokrevném“ německém původu. Studium, ubytování a strava ve školách byly bezplatné. Z takových dětí plánovali nacisté vychovat zemědělské dělníky a stoupence nacionálního socialismu.

Podle názoru říšských úředníků bylo zapotřebí v dospělé generaci oživit a mladé generaci vštípit „odvěkou touhu pracovat a německou kulturu zemědělství“

V německých vzdělávacích institucích byl nedostatek učitelů, protože mnoho pedagogů bylo využíváno jako tlumočníci. Dostupní učitelé z řad Volksdeutsche měli převážně jen středoškolské vzdělání, neovládali dostatečně němčinu a měli chabé znalosti z pedagogiky. Pro alespoň částečné zlepšení situace byla zavedena řada opatření, mezi něž patřily i kurzy pro zvýšení kvalifikace. Společně s tím se nacisté věnovali i aktivnímu ideologickému „zpracovávání“ učitelů. Dokazují to propracované vzdělávací programy, které zahrnovaly politickou osvětu a historii Německa. Zmocněnec pro školství v Hegewaldu Karl Schwingel konstatoval: „Ideologická výchova učitelů z řad Volksdeutsche měla velký význam. Nejdůležitější bylo poukázat na rozdíl mezi nacionálním socialismem a bolševismem. Je třeba [v učitelích] neustále podporovat německé národní vědomí a víru ve Vůdce a jeho spravedlivou věc.“⁶

Mapa německého osídlení v kolonii Hegewald. Na jaře 1943 se počet jejich obyvatel rozrostl na více než deset tisíc osob, které obývaly 31 vesnic. (foto: Státní archiv Žytomyrské oblasti)

Germanizace nezletilých dětí místních Němců probíhala prostřednictvím jejich zařazení do mateřských škol a sirotků do dětských domovů. Byly také zřizovány mateřské školy pro předškolní děti Volksdeutsche, kteří žili rozptýleně mimo svou národnostní skupinu. Takové školky se většinou otvíraly v největším a z hlediska dopravy nejvhodnějším městě

regionu. Byla v nich zajištěna výuka a stravování dětí. Personál těchto zařízení tvořily dívky a ženy z řad Volksdeutsche, které absolvovaly speciální kurzy.

Pro metodickou pomoc vzdělávacím zařízením pro germanizaci mladé generace Volksdeutsche vycházel v roce 1943 v Žytomyru měsíčník *Der volksdeutsche Erzieher*

6 Ústřední státní archiv nejvyšších orgánů vlády Ukrajiny, f. 3676, op. 4, věc 475, arch 43.

(*Pedagog-vychovatel pro Volksdeutsche*)⁷, který byl v Říšském komisariátu Ukrajina jediným svého druhu a obsahoval množství ideologických materiálů, které měly mladé generaci vštípit nacistické hodnoty.

Na podzim 1942 otevřeli nacisté na dněperském ostrově Chortycja nedaleko Záporoží školu v rámci programu vysokoškolského vzdělávání Langemark. Do ní nabírali nejschopnější mladé německé muže z Říšského komisariátu Ukrajina ve věku od sedmnácti do dvaceti čtyř let. Mezi požadavky na studenty patřily politická spolehlivost, deset let absolvované školní docházky, nadání a předpoklad dalšího rozvoje. Studium mělo trvat dva roky, poté

Lze předpokládat, že během druhé světové války bylo na území Ukrajiny zapojeno do procesů germanizace okolo 90–100 tisíc dětí ve věku od šesti do osmnácti let

měli být absolventi podle plánu převedeni do školy v Bledau nedaleko Königsbergu, kde měli dokončit plné vysokoškolské vzdělání. Program vyššího vzdělávání Langemark společně se získáním profese byly především zárukou nacionálněsocialistické výchovy mládeže. Kromě Ukrajiny vyzkoušeli nacisté stejnou praxi i v Nizozemí, ve Vlámsku a v Norsku.⁸

Současně některé zdroje naznačují, že nacisté do speciálních škol (táborů) stěhovali z dalších oblastí ty děti, které uznávali za rasově cenné. I když byly takové případy na Ukrajině ojedinělé, konstatoval

na konci roku 1942 vedoucí organizačně-instruktorského oddělení Ústředního výboru Komunistické strany (bolševiků) Ukrajiny Andrij Zlenko, že „v Žytomyru byla založena speciální škola pro nezletilé děti, které Němci násilím naverbovali v Charkově a dalších ukrajinských městech“.⁹ Děti se v ní učily němčinu a prodělávaly branný výcvik, přičemž terče pro střelbu na cvičišti byly „oblečeny“ do uniforem Rudé armády.

DOBROVOLNÉ PONĚMČENÍ

V podmínkách nacistické okupace byla příslušnost k Volksdeutsche využívána jako jedna ze strategií pro přežití. Proto se část místních obyvatel, kteří měli příbuzenské vztahy s etnickými Němci, snažila získat status Volksdeutsche. Dětem to mimo jiné otevřelo lepší perspektivy. Ke germanizaci dětí tedy často přispívali z vlastní iniciativy jejich rodiče.

Tento jev je možné ilustrovat na příkladu osudu Anatolije Busseho, který se narodil v roce 1931 v Berdyčevu v rodině Ukrajinky Lidije a Němce Emmanuela Busseho. Ten byl v roce 1937 perzekvován sovětskými orgány. Z prvního manželství už měl dva syny. Když se v červenci 1943 v Berdyčevu rozšířily fámy, že nacisté budou odebírat a odvážet chlapce od osmi let, Lidija se, v podstatě kvůli záchraně svého syna Anatolije, zaregistrovala jako Volksdeutsche. Díky tomu začal Anatolij studovat ve speciální německé škole, v níž probíhala germanizace dorůstající generace. Stojí za to poznamenat, že jeden z jeho nevlastních bratrů, Aleksander, se také zaregistroval jako Volksdeutsche, aby nemusel na práci do Říše, zatímco druhý

bratr, Jevhenij, sloužil v řadách Rudé armády.

Jednotlivé zdroje dávají možnost částečně rekonstruovat poválečné osudy těchto dětí. Anatolij Busse pokračoval po skončení války ve studiu na jedné ze středních škol v Berdyčevu. Je známo, že mimo jiné byl zaměstnán v berdyčevském strojírenském závodě Progres.

Takové děti se v budoucnu nemohly v plné míře zapojit do sovětské společnosti, protože je provázela nálepka „nepřátel lidu“. A raději mlčely o své minulosti, která byla spjata se zapojením do nacistických germanizačních experimentů. Anatolijova matka byla 29. března 1946 zatčena sovětskými orgány a následně trestně stíhána za to, že se dobrovolně přihlásila jako Volksdeutsche, čímž „nastoupila na cestu vlastizrady“. Dne 28. ledna 1947 byla odsouzena k pěti letům vyhnanství. V březnu 1990 byla posmrtně rehabilitována.¹⁰

SPORADICKÉ ÚNOSY DĚTÍ DO NĚMECKA

Lze předpokládat, že za druhé světové války bylo na území Ukrajiny zapojeno do procesu germanizace okolo 90–100 tisíc dětí ve věku od šesti do osmnácti let. K takovému závěru je možno dojít na základě předválečného sovětského sčítání lidu z roku 1939, podle nějž se na Ukrajině přihlásilo k německé národnosti více než 392 tisíc osob (k tomu je nutno přičíst i Němce ze západoukrajinského regionu, kteří nebyli do sčítání zahrnuti). Přibližně stejný počet lidí mohl na tomto území žít i v době nacistické okupace.¹¹ Na základě těchto čísel lze usuzovat, že přibližně pětadvacet procent z tohoto

7 Tamtéž, věc 72, arch 454-483.

8 Státní archiv Žytomyrské oblasti, f. R-1151, op. 1, věc 156, arch 1-30.

9 Ústřední státní archiv občanských sdružení Ukrajiny, f. 1, op. 22, věc 87, arch 100.

10 Státní archiv Žytomyrské oblasti, f. R-5013, op. 2, věc 22410, arch 3-47.

11 Je přitom zřejmé, že celkový počet německých obyvatel snížily stalinské represe v letech 1939-1941. Na druhou stranu byly během nacistické okupace mezi Volksdeutsche zařazeny i osoby, které měly příbuzenské svazky s Němci. A ti ve sčítání lidu Ukrajinské SSR v roce 1939 jako Němci zaznamenaní nebyli.

Jedna z dochovaných budov Himmlerova hlavního stanu v kolonii Hegewald (oblast Žytomyr) (foto: archiv autorů)

počtu tvořily děti ve věku od šesti do osmnácti let, celkem to bylo oněch 90–100 tisíc osob.

Vytvoření kolonií pro Volksdeutsche bylo jedním z důvodů, proč na Ukrajině, na rozdíl například od Polska, prakticky nedocházelo k únosům dětí do Německa, resp. nebyly tak masové.

Vzhledem k tomu, že se nedochovály základní dokumenty spolku Lebensborn, který únosy dětí z okupovaných území do Německa organizoval, nikdy se patrně nepodaří přesně zjistit, kolik dětí odvezli nacisté

z okupovaného území SSSR nebo ze sovětské Ukrajiny. Co se týká SSSR, historici většinou operují s čísly od tří do padesáti tisíc dětí.¹² Část z nich byla nepochybně unesena z Ukrajiny. Díky médiím je nyní několik takových případů známo.¹³

Je to především příběh ukrajinského chlapce původem z Krymu Aleksandra Litaua, který zahýbal Ukrajinou v roce 2013. Nacisté jej unesli jeho rodičům v roce 1943 a předali do dětského domova v polské Lodži. Tam Aleksander prošel celým programem germanizace a byl

předán do německé rodiny, kde se z něj stal Folker Heinecke, za nějž se celý život považoval. Po svém původu začal pátrat až na začátku nového tisíciletí a nikdy se mu nepodařilo jej bezpečně odhalit.¹⁴

Od druhé světové války uplynulo bezmála osmdesát let a téma násilné germanizace dětí a únosů do Německa se teprve nyní začíná na Ukrajině otevírat. Z mnoha důvodů nejsou tyto příběhy založeny na publikovaných vzpomínkách těch, kteří okupaci zažili, ale jsou objevovány historiky. Téma si žádá důkladný výzkum založený jak na archivních pramenech, tak na vzpomínkách či pamětech lidí, kteří se v dětství stali jejich oběťmi.¹⁵

SERHIJ VOLODYMYROVYČ STELNYKOVYČ (1982), doktor historických věd, profesor katedry dějin Ukrajiny na Žytomyrské státní univerzitě Ivana Franka. Zajímá se

o ukrajinské dějiny za druhé světové války. Je autorem více než sto dvaceti vědeckých textů včetně řady knih.

VOLODYMYR VASYLOVYČ HINDA (1979) pracuje v Národní akademii věd Ukrajiny, kde v Ústavu dějin Ukrajiny vede oddělení druhé světové války. Zabývá

se životem ukrajinského obyvatelstva na územích okupovaných Němci. Je autorem více než sto šedesáti vědeckých a populárně-naučných textů.

12 SAŽNĚVA, Jekatěrina: *Tragedija dětj, vyvezennykh v Germaniju vo vremja Vtoroj mirovoj*, 6. 9. 2020 – viz <https://www.mk.ru/social/2020/09/06/tragediya-detey-vyvezennykh-v-germaniju-vo-vremya-vtoroy-mirovoy.html> a Rassledovanije AiF: Čto stalo s dětmi, ukradonnymi němcami v SSSR? *Argumenty i fakty*, 2012, č. 39 (26. 9. 2012) – viz <https://chel.aif.ru/society/179173> (obě citováno k 25. 4. 2023).

13 ZOTOV, Georgij: „Pochititeli žiznej.“ Domoj vernulis tri procenta. *Argumenty i fakty*, 2012, č. 40 (3. 10. 2012) – viz https://aif.by/timefree/history/_pohititeli_zhizney_domoy_vernulis_tri_procenta a TÝŽ: Tajna dětj „Lebensborna“. Kuda dělis 50 000 malyšej, ukradonných esesovcami v SSSR. *Argumenty i fakty*, 2012, č. 38 (19. 9. 2012) – viz https://aif.ru/society/history/tajna_lebensborna_kuda_delis_50_000_detey_ukradennyh_esesovcami (obě citováno k 25. 4. 2023). Více o spolku Lebensborn viz studie Anny Malinowské „Dobrá krev“. Lebensborn a krádež „rasově cenných“ dětí v Polsku v tomto čísle revue *Paměť a dějiny*.

14 KANEVS'KYJ, Dmytro: *Jak kryms'kyj chlopčyk mav staty elitoju „tret'oho rejchu“*, 20. 5. 2013 – viz <https://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2013/05/20/6990214/> a KANĚVSKIJ, Dmitrij - POLSKAJA, Ksenija: Malčika iz Kryma gotovili v elitu „tretego rejcha“, 30. 5. 2013 – viz <https://www.dw.com/ru/мальчика-из-крыма-готовили-в-элиту-третьего-рейха/a-16823164> (obě citováno k 25. 4. 2023). Příběh Folkera Heineckeho, který na podzim roku 2022 ve svých 82 letech zemřel, podrobně líčí Dorothee Schmitz-Köster v textu *Odebrané a poněmčené tohoto čísla Paměti a dějin*.

15 Článek do češtiny přeložila Světlana Vránová.